

Ντοκιμαντέρ φύσης και Περιβαλλοντική Εκπαίδευση: Ερευνητικές Προσεγγίσεις

Τάσος Μπάρμπας¹, Στέφανος Παρασκευόπουλος²

¹ Τμήμα Ειδικής Αγωγής, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, tbarbas@sed.uth.gr

² Τμήμα Ειδικής Αγωγής, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, pstefano@sed.uth.gr

Περίληψη. Τα ντοκιμαντέρ φύσης αποτελούν τον κύριο φορέα που μετατρέπει σε εκπαιδευτικό λόγο μία σειρά από εικόνες, ήχους, τεκμήρια, πηγές και πληροφορίες για το περιβάλλον και για αυτό μπορούν να αποτελέσουν ένα πολύτιμο υλικό και μέσο για την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση. Στην εργασία αυτή περιγράφεται η έναρξη μιας ευρείας ερευνητικής δραστηριότητας για αυτή την κατηγορία ταινιών, η οποία παραμένει μέχρι σήμερα παραμελημένη από την εκπαίδευση, που στόχο έχει να διερευνήσει το βαθμό αξιοποίησής των ντοκιμαντέρ φύσης στη σχολική πρακτική, να ελέγξει την αποτελεσματικότητά τους ως εκπαιδευτικού εργαλείου και τελικά να επιχειρήσει μια συνολική αξιολόγηση τους ως προς το περιεχόμενο και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους, με στόχο να διαπιστωθεί η καταλληλότητά τους για την εκπαιδευτική διαδικασία, αλλά και οι πιθανοί τρόποι ένταξής τους μέσα σε μια διδασκαλία ή ένα πρόγραμμα για το περιβάλλον.

Εισαγωγή

Τα ντοκιμαντέρ, ως κινηματογραφικό είδος, αποτελούν τον εκπαιδευτικό λόγο του σινεμά. Σε αντίθεση με τις μυθοπλαστικές ταινίες, τα ντοκιμαντέρ μετατρέπουν όσο πιο πιστά το υλικό της κοινωνικής πραγματικότητας σε οπτικό και ακουστικό σύμφωνα με τις επιλογές του κάθε δημιουργού (Nichols, 2001), με κύριο σκοπό να μας ενημερώσουν ή να μας πείσουν να δείξουμε μεγαλύτερη προσοχή ή να αναλάβουμε κάποια δράση σχετικά με τα ζητήματα που μας παρουσιάζουν (Ellis & McLane, 2005). Ο λόγος τους είναι «δεσμευμένος» στην περιγραφή της πραγματικότητας. Χωρίς αυτή η δέσμευση να αποτελεί κριτήριο για το πόσο αληθινή είναι μία εικόνα ή ένας λόγος, αφαιρούν ωστόσο την έννοια της υποκειμενικότητας ως πρόθεση (ψυχολογικής) ερμηνείας και αποδέχονται ότι αυτό που μας ενδιαφέρει σε ένα θέμα, σε μία προβληματική, είναι το σύστημα που υπάρχει πίσω από μία ποικιλία και μία διαφορετικότητα, η κοινή γλώσσα πάνω στην οποία θα στηριχτεί η επικοινωνία και συνεπώς η εκπαίδευση ως διαδικασία μετάδοσης. Τα ιδιαίτερα αυτά χαρακτηριστικά του ντοκιμαντέρ, από τα πρώτα του κιόλας βήματα, του προσέδωσαν ένα εκπαιδευτικό χαρακτήρα, γεγονός που επιβεβαιώνεται άλλωστε όχι μόνο από τη συχνή προβολή ανάλογων ταινιών στην εκπαιδευτική ζώνη της τηλεόρασης, αλλά και από την αξιοποίηση, έστω και σε μικρή συχνότητα, των διαφόρων θεματικών υποκατηγοριών του (ιστορικά, εθνογραφικά, βιογραφικά, ντοκιμαντέρ φύσης κ.ά.) από τους εκπαιδευτικούς στη σχολική πρακτική σε ανάλογες διδακτικές τους ανάγκες.

Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι τα ντοκιμαντέρ συνολικά αξιοποιούνται σε κάποιο βαθμό στην εκπαιδευτική διαδικασία και συχνά τα αποκαλούμε «εκπαιδευτικές ταινίες», στην Ελλάδα δεν υπάρχουν καταγεγραμμένες επιστημονικές εργασίες που να ασχολούνται με οποιοδήποτε τρόπο με την εκπαιδευτική τους προοπτική. Δεν έχει υπάρξει δηλαδή μέχρι σήμερα καμιά προσπάθεια να αξιολογηθούν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους ως προς την καταλληλότητά τους για την εκπαιδευτική διαδικασία, ούτε έχουν προταθεί για οποιαδήποτε

θεματική υποκατηγορία τους συγκεκριμένα παραδείγματα ένταξης και προβολής ανάλογων ταινιών σε μια σχολική τάξη, στο πλαίσιο αντίστοιχων θεματικά διδακτικών αναγκών.

Ειδικότερα, ως ερευνητές στο χώρο της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, μάς απασχόλησαν τα ντοκιμαντέρ φύσης¹ (Natural History and Wildlife Documentary Films), μια υποκατηγορία των ντοκιμαντέρ, που αν και κατάφεραν, μέσω της τηλεόρασης και του κινηματογράφου, να γίνουν ιδιαίτερα δημοφιλή στο ευρύ κοινό τα ίδια αλλά και η επιστήμη, παραμένουν αναξιοποίητα από την εκπαιδευτική κοινότητα μέχρι σήμερα. Ωστόσο, τα ντοκιμαντέρ φύσης, παρά τις όποιες δυσλειτουργίες μπορεί να παρουσιάζουν και αξίζει να μελετηθούν, μπορούν να αποτελέσουν ένα πολύτιμο εκπαιδευτικό εργαλείο για την ενημέρωση και την ευαισθητοποίηση των μαθητών σε θέματα του περιβάλλοντος ευρύτερα. Ο αποτελεσματικός τους ρόλος ως εκπαιδευτικού υλικού και μέσου επιβεβαιώνεται άλλωστε ερευνητικά και από διάφορες εμπειρικές μελέτες, στο πλαίσιο των οποίων εξετάστηκε η επίδραση που έχει η προσέγγιση στην περιβαλλοντική γνώση, την επίγνωση, το ενδιαφέρον και τις στάσεις, όταν χρησιμοποιούνται για το σκοπό αυτό ταινίες περιβαλλοντικού περιεχομένου. Συγκεκριμένα, ο Iozzi (1989a) υποστηρίζει ότι τα μέσα μπορούν να αποτελέσουν ισχυρές πηγές επηρεασμού των περιβαλλοντικών στάσεων και αξιών, αναφέροντας επιπλέον ότι οι ταινίες για τη φύση αποτελούν ένα πολλά υποσχόμενο μέσο για την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, δεδομένου ότι οι μαθητές μαθαίνουν καλύτερα όταν αποκτούν πληροφορίες μέσα από διάφορες αισθήσεις (Iozzi, 1989b). Ακόμη, οι Eagles και Muffitt (1990) κατέληξαν, μετά από σχετικές έρευνες, ότι οι ταινίες για την άγρια χλωρίδα και πανίδα οδήγησαν παιδιά από τον Καναδά που τις παρακολούθησαν σε σημαντικά θετικότερες στάσεις απέναντι στα ζώα συγκριτικά με εκείνα που δεν τις παρακολούθησαν.

Θεωρώντας, λοιπόν, συνολικά, ότι η έρευνα για τους τρόπους απεικόνισης του περιβάλλοντος παραμένει μία αναγκαία προϋπόθεση για κάθε συστηματική εφαρμογή της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, αφού ο χώρος της σύγχρονης επικοινωνίας είναι έντονα πολυτροπικός, σχεδιάσαμε και υλοποιήσαμε σε πρώτο στάδιο δύο έρευνες, μια διερευνητική-περιγραφική και μια πειραματική, με στόχο να διαμορφώσουμε μια πρώτη εικόνα του πεδίου.

Αξιοποίηση των ντοκιμαντέρ φύσης στη σχολική πρακτική

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε τον Απρίλιο του 2006 σε δημόσια και ιδιωτικά δημοτικά σχολεία του νομού Θεσσαλονίκης και τον υπο διερεύνηση πληθυσμό της αποτέλεσαν οι δάσκαλοι και οι δασκάλες που υπηρετούσαν σε αυτά το σχολικό έτος 2005-2006. Η προσέγγιση και επιλογή του δείγματος των δασκάλων έγινε διαμέσου των σχολικών μονάδων του νομού, τα σχολεία δηλαδή χρησιμοποιήθηκαν ως δειγματοληπτικές μονάδες. Η επιλογή του δείγματος των σχολείων έγινε με τυχαία στρωματοποιημένη δειγματοληψία (ως στρώματα θεωρήθηκαν οι δύο περιφέρειες του νομού). Επιλέχθηκαν 35 σχολεία (ποσοστό 10% από τα 350 συνολικά ιδιωτικά και δημόσια δημοτικά σχολεία του νομού), 15 από την Ανατολική Θεσσαλονίκη και 20 από τη Δυτική (με αναλογικό καταμερισμό). Με βάση αυτά

¹ Στην διεθνή βιβλιογραφία χρησιμοποιούνται σε μεγάλη συχνότητα και εναλλακτικά οι όροι *Natural History Documentary Films* και *Wildlife Documentary Films* ή ακόμη και οι δύο όροι μαζί ως *Natural History and Wildlife Documentary Films*. Ο πρώτος εμφανίζεται για πρώτη φορά το 1913 σε εμπορικά περιοδικά και ο δεύτερος εμφανίζεται περίπου στα μέσα του 20^{ου} αιώνα (Bousé 2000). Αν και ο κάθε όρος χωριστά αναφέρεται σε ταινίες με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά και θεματικές και οι δύο όροι αφορούν συνολικά ένα κατανοητό και διακριτό τύπο ταινιών, με τους δικούς του κανόνες, κώδικες, συμβάσεις και θεματολογία. Ωστόσο, δεδομένης της ανυπαρξίας στην Ελλάδα εργασιών για τη συγκεκριμένη κατηγορία ταινιών δεν υπάρχει μέχρι σήμερα μια κοινά αποδεκτή επιστημονική απόδοση των συγκεκριμένων όρων. Συνεπώς, στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας, προτείνουμε και χρησιμοποιούμε τον όρο *ντοκιμαντέρ φύσης* γιατί θεωρούμε ότι μπορεί να συμπεριλάβει εκτός από ταινίες που ασχολούνται άμεσα με το περιβάλλον ευρύτερα και την άγρια ζωή και ταινίες που παράγονται τα τελευταία χρόνια και τα θέματα τους αφορούν ζητήματα Κοινωνικής Οικολογίας (για παράδειγμα ταινίες που ασχολούνται με τη σχέση του σύγχρονου ανθρώπου με τη φύση ή ταινίες που περιγράφουν μορφές της φύσης μέσα στην πόλη κ.ά.) ή ακόμη και ταινίες που χρησιμοποιούν ψηφιακά εφέ για να παρουσιάσουν ζώα που πλέον δεν υφίστανται (όπως για παράδειγμα ταινίες σχετικές με τη ζωή των δεινοσαύρων).

τα 35 σχολεία και τους εκπαιδευτικούς που υπηρετούσαν σε αυτά τη συγκεκριμένη σχολική περίοδο, προέκυψε να συμμετάσχουν στην έρευνα συνολικά 350 δάσκαλοι και δασκάλες (165 από Α΄ Περιφ. Θεσσαλονίκης και 185 από Β΄ Περιφ. Θεσσαλονίκης) και οι οποίοι αντιπροσώπευσαν το 11,2% του συνόλου των δασκάλων/ισσών του νομού Θεσσαλονίκης ($N_{\text{δασκάλων/ισσών}}=3.126$). Στους συμμετέχοντες μοιράστηκε ανώνυμο ερωτηματολόγιο με 16 ερωτήσεις κλειστού τύπου. Από τα 350 ερωτηματολόγια επεστράφησαν συμπληρωμένα 291, ποσοστό 83,1%.

Κύριο στόχο της έρευνας αποτέλεσε η διερεύνηση του βαθμού στον οποίο τα ντοκιμαντέρ φύσης αξιοποιούνται από τους εκπαιδευτικούς στο δημοτικό σχολείο, στο πλαίσιο της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης ευρύτερα. Επιπλέον, εξετάστηκαν μια σειρά από παράγοντες, όπως είναι η υποδομή των σχολικών μονάδων σε οπτικοακουστικά μέσα -βίντεο, Dvd player, τηλεόραση, μηχανήματα προβολής ταινιών (projector)- η ύπαρξη σχολικών ταινιοθηκών, η εξοικείωση των εκπαιδευτικών με το συγκεκριμένο είδος ταινιών κ.ά., προκειμένου να διαπιστωθεί η πιθανή θετική ή αρνητική συμβολή τους στην αξιοποίηση του εν λόγω εργαλείου.

Από την αξιολόγηση των αποτελεσμάτων, ως προς το βασικό ερώτημα της έρευνας, προκύπτει ότι τα ντοκιμαντέρ φύσης δεν αποτελούν για τους εκπαιδευτικούς στην Α/βάθμια εκπαίδευση ένα συχνά αξιοποιήσιμο εργαλείο, στο πλαίσιο διδακτικών αναγκών τους για περιβαλλοντικά ζητήματα. Πιο συγκεκριμένα, σχεδόν οι μισοί ερωτηθέντες, δηλαδή 130 εκπαιδευτικοί από τους 291, ποσοστό 44,7%, απαντούν ότι δεν προβάλλουν ποτέ ντοκιμαντέρ φύσης στους μαθητές τους, ενώ σε ποσοστό 55,3%, που αντιστοιχεί στους υπόλοιπους 161 εκπαιδευτικούς, απαντούν θετικά. Ωστόσο, μόλις 32 εκπαιδευτικοί (από τους 161), ποσοστό 19,9%, δηλώνουν ότι αξιοποιούν τα ντοκιμαντέρ φύσης συστηματικά στο σχολείο τους, ενώ οι υπόλοιποι, 129 εκπαιδευτικοί από τους 161, ποσοστό 80,13%, δηλώνουν ότι το χρησιμοποιούν σπάνια ή ελάχιστες φορές.

Αν και η συντριπτική πλειοψηφία των ερωτηθέντων, 275 εκπαιδευτικοί από τους 291, ποσοστό 94,5%, δηλώνουν ότι τα ντοκιμαντέρ φύσης μπορούν να συμβάλλουν στην περιβαλλοντική ευαισθητοποίηση των μαθητών τους, ωστόσο ειδικότερα προβλήματα που αναδείχθηκαν από την έρευνα φαίνεται να λειτουργούν ανασταλτικά στην αξιοποίησή τους, επιτείνοντας την περιθωριοποίησή τους στην εκπαιδευτική διαδικασία. Ενδεικτικά, από τα αποτελέσματα της έρευνας, ως τέτοιοι κρίσιμοι ανασταλτικοί παράγοντες μπορούν να θεωρηθούν καταρχήν οι ελλείψεις, ως προς τη διάθεση ανάλογων θεματικά ταινιών, σχολικές ταινιοθήκες. Συγκεκριμένα, όσον αφορά την ύπαρξη στις ταινιοθήκες των σχολείων, όταν αυτές υφίστανται, ντοκιμαντέρ φύσης, οι εκπαιδευτικοί, σε ποσοστό 92,3%, απαντούν ότι διαθέτουν λίγα ή ελάχιστα. Ακόμη, ως προς το ερώτημα αν τα ντοκιμαντέρ φύσης αναφέρονται ως εκπαιδευτικό εργαλείο για την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, στο πλαίσιο των επιμορφώσεων που πραγματοποιούν διάφοροι επιστημονικοί φορείς, προκύπτει ότι από τους 120 εκπαιδευτικούς (σε σύνολο 291 ερωτηθέντων) που δηλώνουν ότι έχουν παρακολουθήσει ανάλογες επιμορφώσεις, σχεδόν οι μισοί, ποσοστό 46,7%, απαντούν ότι δεν τους έχουν μιλήσει ποτέ για τα ντοκιμαντέρ φύσης, ως οπτικοακουστικό υλικό που μπορεί να αξιοποιηθεί διδακτικά στη σχολική τάξη, ενώ, επίσης ένα σημαντικό ποσοστό της τάξεως του 44,2%, απαντά ότι του έχει προταθεί η διδακτική αξιοποίηση του συγκεκριμένου εργαλείου από μία έως ελάχιστες φορές. Αν θεωρήσουμε λοιπόν τις συγκεκριμένες επιμορφώσεις ως μια βασική πηγή γνώσεων και μεθοδολογίας για την εκπόνηση περιβαλλοντικών προγραμμάτων αλλά και ευρύτερα για τη διδακτική αντιμετώπιση των διαφόρων περιβαλλοντικών ζητημάτων στο σχολείο, προκύπτει ότι τα ντοκιμαντέρ φύσης δεν αναφέρονται συστηματικά ως ένα εκπαιδευτικό εργαλείο ικανό να προσφέρει στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση ούτε προτείνονται τρόποι αξιοποίησής τους στη σχολική πρακτική μέσα από συγκεκριμένα παραδείγματα.

Συμπερασματικά, αν και οι εκπαιδευτικοί αναγνωρίζουν τον πιθανό διδακτικό ρόλο που μπορεί να έχει η προβολή ενός ή περισσοτέρων ντοκιμαντέρ φύσης σε μαθητές, στο πλαίσιο μιας μικρής ή μεγάλης διδακτικής προσπάθειας σχετικά με περιβαλλοντικά θέματα ευρύτερα, ωστόσο μια σειρά από παράγοντες λειτουργούν αποτρεπτικά στην αξιοποίησή του και πρέπει να αντιμετωπιστούν άμεσα και συστηματικά.

Ντοκιμαντέρ φύσης και ανάπτυξη περιβαλλοντικής ευαισθησίας

Η ανάπτυξη περιβαλλοντικής ευαισθησίας στα άτομα για το φυσικό περιβάλλον, θεωρείται ως ο ακρογωνιαίος λίθος της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης (Chawla, 1998). Οι Hungerford & Volk (1990) ορίζουν την περιβαλλοντική ευαισθησία ως μια συμπάθεια/συμπόνια για το περιβάλλον, τονίζοντας παράλληλα ότι αποτελεί μια ιδιαίτερα σημαντική μεταβλητή, η οποία συνδέεται δραματικά, σύμφωνα με πολλές έρευνες, με την ανάπτυξη φιλοπεριβαλλοντικής συμπεριφοράς. Το Κέντρο του Wisconsin για την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση (Wisconsin Center for EE, 1992) έχει συμπεριλάβει την περιβαλλοντική ευαισθησία και την επίγνωση ως έναν από τους σκοπούς της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, αναδεικνύοντας έτσι τη σημαντικότητά της. Θεωρώντας την λοιπόν ως ένα ιδιαίτερα σημαντικό στόχο που πρέπει να επιτυγχάνεται πριν από οποιοδήποτε άλλο στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, επιδιώχθηκε, σε μια πρώτη, μικρή προσπάθεια, να ελεγχθεί ερευνητικά η αποτελεσματικότητα των ντοκιμαντέρ φύσης να ευαισθητοποιούν για τα θέματα που παρουσιάζουν, όταν προβάλλονται σε μαθητές στο δημοτικό σχολείο.

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε το Μάιο και τον Ιούνιο του 2006 σε μαθητές που, τη συγκεκριμένη σχολική περίοδο, φοιτούσαν στην Στ' τάξη, σε δημόσια και ιδιωτικά δημοτικά σχολεία του νομού Θεσσαλονίκης. Η προσέγγιση και επιλογή του δείγματος των μαθητών έγινε με τυχαία στρωματοποιημένη δειγματοληψία διαμέσω των σχολικών μονάδων του νομού (με αντίστοιχο τρόπο, όπως περιγράφηκε παραπάνω στην προηγούμενη έρευνα). Στην έρευνα συμμετείχαν συνολικά 678 μαθητές και μαθήτριες, από τους οποίους το 46,3% ήταν αγόρια και το 53,7% κορίτσια. Το δείγμα αντιπροσώπευσε το 5,8% του συνόλου των μαθητών Στ' τάξης του νομού Θεσσαλονίκης ($N_{\text{μαθητών/τριων}}=11.656$). Η συλλογή των δεδομένων έγινε με ανώνυμο ερωτηματολόγιο που περιλάμβανε 12 ερωτήσεις (1 ερώτηση κατηγορίας -φύλο συμμετέχοντων- και 11 ερωτήσεις κλίμακας Likert).

Γενικό στόχο της έρευνας αποτέλεσε η πειραματική διερεύνηση του βαθμού ευαισθησίας που επιτυγχάνεται σε μαθητές Στ' τάξης, για συγκεκριμένα περιβαλλοντικά ζητήματα, με την απλή προβολή στην τάξη (χωρίς την παρέμβαση του δασκάλου ή την προετοιμασία των μαθητών) αντίστοιχων θεματικά ντοκιμαντέρ φύσης.

Πιο συγκεκριμένα, η έρευνα, χρησιμοποιώντας ως θεματικό παράδειγμα τα έντομα, εστίασε σε δύο σημεία: να ελεγχθεί από τη μια πλευρά η αποτελεσματικότητα των ντοκιμαντέρ φύσης που χρησιμοποιήθηκαν (*Μικρόκοσμος, Έντομα*) ως προς την ανάπτυξη ευαισθησίας σε μαθητές Στ' τάξης για τη συγκεκριμένη κατηγορία ζώων συγκριτικά με μαθητές που δεν τα παρακολούθησαν και από την άλλη να ελεγχθεί ο διαφορετικός βαθμός ευαισθησίας που πιθανόν επιτυγχάνουν να αναπτύξουν για το ίδιο θέμα ένα ντοκιμαντέρ με αφήγηση (*Έντομα*) κι ένα χωρίς αφήγηση² (*Μικρόκοσμος*).

Το πειραματικό σχέδιο, συνολικά, περιλάμβανε δύο Πειραματικές Ομάδες Α και Β και μια Ομάδα Ελέγχου Γ. Αναλυτικότερα, οι δύο Πειραματικές Ομάδες Α και Β

² Η απόδοση του ξενόγλωσσου όρου «non verbal films» σε ντοκιμαντέρ «χωρίς αφήγηση» γίνεται με κάποια επιφύλαξη. Ουσιαστικά, πρόκειται για ταινίες (ντοκιμαντέρ) που δεν διαθέτουν στη συνολική διάρκειά τους αφήγηση (ορισμένες μπορεί να διαθέτουν μια σύντομη αφήγηση σε κάποιο σημείο της ταινίας, όπως συμβαίνει, για παράδειγμα, με το αντίστοιχο ντοκιμαντέρ αυτής της κατηγορίας «Μικρόκοσμος: ο πληθυσμός της χλόης» που διαθέτει αφήγηση μόλις 2 λεπτών στην έναρξη της ταινίας). Αναφερόμενοι, λοιπόν, στις ταινίες αυτές ως ντοκιμαντέρ «χωρίς αφήγηση», δεν εννοούμε ότι λείπει από αυτές η αφηγηματική δομή, αλλά ευρύτερα απουσιάζει η ύπαρξη αφήγησης που οργανώνεται λεκτικά γύρω από το πρόσωπο του αφηγητή ή της αφηγήτριας.

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΦΥΣΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ
ΝΕΕΣ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΕΣ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ, 5 (B) 2007

παρακολούθησαν η κάθε μία αντίστοιχα ένα ντοκιμαντέρ φύσης με κεντρικό του θέμα τα έντομα (η Ομάδα Α το ντοκιμαντέρ *Μικρόκοσμος* και η ομάδα Β το ντοκιμαντέρ *Έντομα*). Αμέσως μετά την προβολή των ντοκιμαντέρ συμπλήρωσαν ερωτηματολόγιο προκειμένου να ελεγχθεί η αποτελεσματικότητά τους ως προς την ανάπτυξη ευαισθησίας για τη συγκεκριμένη κατηγορία ζώων, συγκριτικά με τους μαθητές της Ομάδας Ελέγχου Γ, οι οποίοι δεν παρακολούθησαν ντοκιμαντέρ και συμπλήρωσαν μόνο το ερωτηματολόγιο της έρευνας

Ως ανάπτυξη ευαισθησίας στην έρευνα θεωρήθηκε η εμφάνιση υψηλότερων τιμών συνολικά στις γνώσεις των μαθητών για τα έντομα και κατά συνέπεια στις στάσεις και τις αντιλήψεις που διαμορφώνουν μέσα από αυτές για αυτήν την κατηγορία ζώων, μετά την προβολή του αντίστοιχου ντοκιμαντέρ φύσης σε κάθε Ομάδα, συγκριτικά με τους μαθητές της Ομάδας Ελέγχου που δεν παρακολούθησαν κανένα ντοκιμαντέρ και στο βαθμό που οι διαφορές αυτές είναι στατιστικά σημαντικές.

Από τα αποτελέσματα διαπιστώθηκαν εμφανείς διαφορές στις μέσες τιμές ευαισθησίας ανάμεσα στις Πειραματικές Ομάδες Α και Β και την Ομάδα Ελέγχου Γ, οι οποίες μετά από στατιστική ανάλυση (ANOVA) προέκυψε ότι ήταν στατιστικά σημαντικές ($F(2, 675) = 97.4, p < .001$). Πιο συγκεκριμένα, τα τελικά αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν μετά από επιπλέον στατιστικές αναλύσεις (Multiple Comparison & Post Hoc Tests) ότι οι δύο Ομάδες Α και Β, που παρακολούθησαν ντοκιμαντέρ για τα έντομα ανέπτυξαν μεγαλύτερο βαθμό ευαισθησίας για αυτά, συγκριτικά με την Ομάδα Ελέγχου Γ που δεν παρακολούθησε ντοκιμαντέρ ($t(675) = 13.3, p < .001$). Ακόμη, τις υψηλότερες τιμές ευαισθησίας μεταξύ των Ομάδων Α και Β εμφάνισε η Ομάδα Α, γεγονός που καταδεικνύει το ντοκιμαντέρ *Μικρόκοσμος* ως πιο αποτελεσματικό από το αντίστοιχο ντοκιμαντέρ *Έντομα* ως προς την ανάπτυξη ευαισθησίας ($p = .001$).

Τα ντοκιμαντέρ φύσης ως εκπαιδευτικός λόγος

Έχοντας υπόψη τα παραπάνω αποτελέσματα που μας επιτρέπουν να διαμορφώσουμε μια πρώτη, μικρή εικόνα για τα ντοκιμαντέρ φύσης ως εκπαιδευτικό υλικό και μέσο, επιδιώκουμε σήμερα να διευρύνουμε ακόμη περισσότερο την έρευνα μας επιχειρώντας μια συνολική και διαχρονική ανάλυση στο λόγο (discourse) αυτών των ταινιών.

Συγκροτώντας ένα αντιπροσωπευτικό σώμα ντοκιμαντέρ φύσης (ταινίες από διαφορετικούς παραγωγούς από τη δεκαετία του 1930 μέχρι σήμερα), εφαρμόζουμε στις ταινίες αυτές μια κριτική ανάλυση στην οποία δίνουμε ιδιαίτερη έμφαση στην διατήρηση της ενότητας εικόνας και κειμένου-αφήγησης. Γίνεται χρήση μιας ενιαίας μονάδας ανάλυσης, του «εικονόλεκτου», όπως την εισήγαγε ο Barthes (1988) στο βιβλίο του *Εικόνα-Μουσική-Κείμενο*, για να αποφύγουμε λογοκεντρικές αναλύσεις που δεν εξηγούν επαρκώς και δεν ερμηνεύουν τα φαινόμενα της εικόνας. Πιο συγκεκριμένα χρησιμοποιούμε ως μεθοδολογικό εργαλείο την έννοια του λόγου (discourse) όπως την έχει περιγράψει ο Μισέλ Φουκώ στα βιβλία του *Αρχαιολογία της Γνώσης* (1987) και *Επιτήρηση και Τιμωρία* (2004). Εκείνο που αναλύεται δηλαδή δεν είναι η πραγματικότητα και αντικειμενικότητα της φύσης, αλλά ο διαφορετικός κάθε φορά τρόπος με τον οποίο διαφορετικές ομάδες ανθρώπων έχουν χρησιμοποιήσει το λόγο του ντοκιμαντέρ για να τεκμηριώσουν ως πραγματική και αληθινή τη δική τους άποψη για την φύση και το φυσικό.

Θεωρώντας το λόγο του ντοκιμαντέρ ως δεδηλωμένα εκπαιδευτικό, πληροφοριακό και γνωστικό και επιδιώκοντας παράλληλα να ασκήσουμε κριτική σ' αυτή τη δηλωμένη αυτονομία, σκοπός της έρευνάς μας είναι να μελετήσουμε αυτό το είδος λόγου στο πλαίσιο του συστήματος υποκαταστάσεων των υπόλοιπων λόγων για τη φύση (λόγος των φυσικών επιστημών, των οικολογικών οργανώσεων, της παραδοσιακής εκπαίδευσης, της διαφήμισης, της μυθολογίας, των ταινιών, των κόμικ, ιστορικός λόγος) και όχι το σύνολο των λόγων σε

όλες τις πιθανές σχέσεις και αναφορές τους. Η αφετηριακή αυτή επιλογή γίνεται ακριβώς γιατί το ντοκιμαντέρ φύσης θεωρείται ότι αντιπροσωπεύει την «ουσία» της φύσης, δηλαδή τη φυσικότητα (ως «αντικειμενικότητα» ή «πραγματικότητα») και αποτελεί τον κυρίαρχο λόγο τόσο των ειδικών για την φύση, βιολόγων κτλ., εκείνων που βρίσκονται στα κέντρα των αποφάσεων αλλά και των οικολογικών οργανώσεων, βρίσκεται συνεπώς σε κομβικό σημείο, ανάμεσα στην είδηση – πληροφορία και την γνώση για ζητήματα του φυσικού περιβάλλοντος.

Ένας δεύτερος αναγκαίος περιορισμός που εφαρμόζουμε στην έρευνα είναι ο περιορισμός της σε καθαρά σημειολογικό επίπεδο, χωρίς να προχωρούμε σε συνεντεύξεις και έρευνα πεδίου στη σχολική τάξη. Θεωρούμε ότι η σημειολογική ανάλυση όχι μόνο είναι αναγκαία προϋπόθεση για μία έρευνα πρόσληψης, ή μία κοινωνιολογική προσέγγιση αλλά επιβάλλεται όταν ένα πεδίο δεν έχει συγκροτηθεί, δεν έχει δεδομένα όρια, χρήσεις, λειτουργίες και ερμηνείες. Εκείνο που προέχει είναι να συγκροτηθεί ένα αντικείμενο ή να επιλεγεί για εκπαιδευτική χρήση. Εξετάζουμε τις δυνατότητες και τα όρια ένταξης στο αναλυτικό πρόγραμμα και τις πιθανές εφαρμογές του ανάλογα με τις εκπαιδευτικές θεωρήσεις που ενυπάρχουν στο ίδιο το μέσο και η σημειολογική ανάλυση καλείται να φέρει στο φως.

Τα ντοκιμαντέρ φύσης παρά το γεγονός ότι αποτελούν τον κύριο φορέα που μετατρέπει σε εκπαιδευτικό λόγο μία σειρά από εικόνες, ήχους, τεκμήρια, πηγές και πληροφορίες για το περιβάλλον, ωστόσο ως εκπαιδευτική εφαρμογή, τόσο αυτόνομα όσο και στα πλαίσια των πολυμέσων παρουσιάζουν μία σειρά από δυσλειτουργίες: δεν ικανοποιούν τα αισθητικά κριτήρια των νέων, δεν ακολουθούν τον τρόπο αντίληψής τους, δεν προσφέρουν μία συμβατή και ολοκληρωμένη άποψη για το σύνολο του φυσικού και του ανθρωπογενούς περιβάλλοντος με το οποίο ο μαθητής έρχεται καθημερινά σε επαφή. Στηρίζονται σε μία προσέγγιση της φύσης Ρουσωϊκή που δεν είναι συμβατή με το ανθρωπογενές και υψηλά τεχνοκρατικό περιβάλλον και κατά συνέπεια δεν είναι σε θέση ούτε να εξηγήσει τα προβλήματά του αλλά ούτε και να δώσει μία εναλλακτική λύση σ' αυτά. Το γεγονός όμως ότι αποτελεί τον κυρίαρχο λόγο για το περιβάλλον (το λόγο των επιστημόνων, των ειδικών, των πολιτικών που αποφασίζουν για αυτό αλλά και των οικολογικών οργανώσεων που υποστηρίζουν την προστασία του), κάνει επιτακτική την μελέτη του για να μην θεωρηθεί αυτόματα η στάση του ερευνητή ως περιθωριοποίηση ή αρνητισμός. Επιπλέον οι δυσλειτουργίες του ντοκιμαντέρ μπορούν να βρουν διέξοδο μόνο μελετώντας τις συγκρούσεις, τις διαφορετικές απόψεις που ενυπάρχουν στο μέσο αυτό. Συνεπώς, όχι μόνο δεν αποκλείεται η μελέτη των άλλων λόγων, αλλά επιβάλλεται στο βαθμό που ενυπάρχουν ως αντιφάσεις, αρνήσεις, συγκρούσεις, αναφορές και πηγές στα πλαίσια του συγκεκριμένου είδους.

Οι εικόνες για παράδειγμα των κόμικ, των μυθοπλαστικών ταινιών, του Disney κτλ. μπορεί να αποκλείονται εξορισμού από την εκπαιδευτική διαδικασία, αλλά είναι φανερό ότι συχνά επηρεάζουν τις εικόνες του ντοκιμαντέρ, δείχνοντας για παράδειγμα μία φύση καρτουνίστικη, ψεύτικη, συνοδευόμενη από ωραία μουσική, ωραιοποιώντας το άγριο, μετατρέποντάς το σε εξωτικό, παρουσιάζοντας μια φύση που τιμωρεί την παραβατική κοινωνική συμπεριφορά, χρησιμοποιώντας δηλαδή τυχαίες «φυσικές» καταστάσεις ως αιτιακές προτάσεις.

Πέρα από την σημειολογική ένταξη του είδους του ντοκιμαντέρ, στο συνεχές των διαφορετικών εικόνων και λόγων για το περιβάλλον από τη μία και στο συνεχές της εκπαιδευτικής διαδικασίας από την άλλη (πιθανές εφαρμογές στο σύνολο της εκπαιδευτικής διαδικασίας, across curriculum, ή στα πλαίσια ενός αυτόνομου μαθήματος περιβαλλοντικής εκπαίδευσης), είναι αναγκαία και η ιδεολογική ανάλυση των λόγων που εμφανίζονται με την μορφή του ντοκιμαντέρ, η έρευνα της καταγωγής δηλαδή των λόγων στην εμπειρική κοινωνιολογική πραγματικότητα.

Η αποκλειστική μελέτη ενός είδους (ντοκιμαντέρ) έχει σαν σκοπό να λειτουργήσει ερμηνευτικά απέναντι στην πληθώρα των πολυμέσων, τη ροή που δημιουργούν, δίνοντας την ψευδαίσθηση του ρεαλισμού και της «φυσικότητας». Τα πολυμέσα παρουσιάζουν συνήθως το πρόβλημα της έλλειψης συνοχής και δομής και έχουν συχνά μία χαοτική οργάνωση. Θα μπορούσαμε άλλωστε να τα κατηγοριοποιήσουμε ως δευτερογενές εκπαιδευτικό υλικό, ως εκπαιδευτική εφαρμογή μάλλον παρά ως εκπαιδευτικό υλικό. Η μελέτη και η οργάνωση του πρωτογενούς υλικού (στο οποίο ανήκει πχ η επιστημονική έρευνα και το ντοκιμαντέρ) δεν αναιρεί τη διαδικασία και τη χρησιμότητα των πολυμέσων αλλά αντίθετα αποτελεί αναγκαία προϋπόθεσή της.

Υπόθεση εργασίας μας είναι ότι το ντοκιμαντέρ μέσα από τις συγκρούσεις και τις αλλαγές που έχει υποστεί αλλά και μπορεί να υποστεί στο μέλλον, αποτελεί ένα πολύτιμο εκπαιδευτικό υλικό και εργαλείο, γιατί μέσα από τη συνεκτική δομή του, μπορεί να παρουσιάσει όλες τις διαφορετικές μορφές και λόγους για την φύση, περιγράφοντας τις μεταξύ τους σχέσεις και ιεραρχίες, τις διακειμενικότητες, τις αναφορές, τους αποκλεισμούς και τις ιστορίες που οδήγησαν στην διαμόρφωση των «λόγων» (discourses) και των χρήσεών τους.

Η ύπαρξη ενός πολυτροπικού ντοκιμαντέρ (που θα αξιοποιεί τόσο τις διαφορετικές μορφές λόγου αλλά και θα συμβάλλει στην δημιουργική κατασκευή νέων λόγων, τοπικά και χρονικά προσδιορισμένων), διαφαίνεται σήμερα από την ιδιαίτερη ανάπτυξη του είδους (ειδικά μέσα από την καλωδιακή και τη συνδρομητική τηλεόραση, αλλά και την πληθώρα καναλιών που τείνουν προς την εξειδίκευση), την πολυτροπική μορφή που τείνουν να πάρουν, χωρίς ωστόσο να αποδέχονται τον χαοτικό χαρακτήρα, την επιφανειακή και επιλεκτική κατανάλωση πληροφοριών στην οποία οδηγούν συχνά τόσο η τυχαία (επιφανειακή) χρήση του ίντερνετ, των αρχειακών μηχανών αλλά και των πολυμέσων γενικότερα. Ενώ δηλαδή μπορούν να συμβαδίσουν και να παρακολουθήσουν τον κυρίαρχο σήμερα χαρακτήρα της παγκοσμιοποίησης, με τα θετικά και αρνητικά χαρακτηριστικά του, η πολυτροπικότητα αυτή δεν είναι συστατικό στοιχείο του ντοκιμαντέρ αλλά ένα στοιχείο που πρέπει να ερμηνευτεί και να αντιμετωπιστεί κριτικά μέσα στα πλαίσια του συγκεκριμένου είδους και έχοντας μία συγκεκριμένη δομή και επιχειρηματολογία.

Παραπομπές

- Φουκώ, Μ. (1987). Η αρχαιολογία της γνώσης. Εξάντας, Αθήνα.
- Φουκώ, Μ. (2004). Επιτήρηση και τιμωρία. Ράππα, Αθήνα.
- Barthes, R. (1988). Εικόνα–μουσική–κείμενο. Πλέθρον, Αθήνα.
- Bousé, D. (2000). Wildlife Films. University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- Chawla, L. (1998). Significant life experiences revisited: a review of research on sources of environmental sensitivity. *Journal of Environmental Education*, 29(3), 11–21.
- Dorling Kindersley & BBC Lionheart, (1994). Έντομα (VHS). Dorling Kindersley Ltd & BBC Lionheart Television International Inc, U.K. (Προσαρμογή στην ελληνική γλώσσα: Εκδόσεις Ερευνητές).
- Eagles, P. F. & Muffitt, S. (1990). An Analysis of Children's Attitudes toward Animals. *The Journal of Environmental Education*, 21(3), 41-44.
- Ellis, J.C. & McLane B.A. (2005). A New History of Documentary Film. Continuum International Publishing Group, New York.
- Hungerford, H.R. & Volk, T.L. (1990). Changing learner behavior through environmental education. *The Journal of Environmental Education*, 21(3), 8-21.
- Iozzi, L. A. (1989a). What the research says to the educator, part one: Environmental education and the affective domain. *Journal of Environmental Education*, 20(3), 3-9.

- Iozzi, L. A. (1989b). What the research says to the educator, part two: Environmental education and the affective domain. *Journal of Environmental Education*, 20(4), 6-12.
- Nichols, B. (2001). *Introduction to Documentary*, Indiana University Press, Bloomington.
- Nuridsany, C. & Pérennou, M. (1996) *Microcosmos: Le peuple de l' herbe* (DVD: The movie & Making of). Bac Films, France.
- Wisconsin Center for Environmental Education, Wisconsin Department of Public Instruction, & Wisconsin Environmental Education Board. (1992) *Environmental survey of fifth grade students in Wisconsin Stevens Point*, (WI: Wisconsin Center for Environmental Education, University of Wisconsin Stevens Point).